İpek Yolu Kavşağında Bir Eyalet: Rus Çarlığı Dönemi Fergana'da Eğitim

A Province at the Junction of the Silk Road: Education in Fergana in the Russian Tsardom Era

Ebubekir GÜNGÖR*

ORCID: 0000-0001-7394-4449

Makale Türü: Özgün Araştırma

Article Type: Original Research

Chicago:

Güngör, Ebubekir. "İpek Yolu Kavşağında Bir Eyalet: Rus Çarlığı Döneminde Fergana'da Eğitim." *Tarihçi* 1, no. 1 (Ocak 2021): 136-152.

Özet

Rus Çarlığının Türkistan'ı işgal etmesinden sonra kurduğu Türkistan Genel Askeri Valiliği bölgeyi idare etmiştir. Bu valilik beş eyaletten meydana gelmiştir. Coğrafi merkezi en fazla nüfusa sahip Fergana Eyaleti'dir. Türkistan coğrafyasındaki yerleşiklerin yoğun yaşadıkları merkezi şehirlerin bulunduğu bölge de bu eyalettir. Çalışmanın ana problemi, Fergana Eyaleti'nde Türk/Müslüman ve Rus/Hristiyan eğitim kurumlarının istatistiki verilerinin derlenmesi, bu bilgilerden yola çıkılarak durum tespiti yapılmasından ibarettir. Çalışmada Fergana Eyalet yönetiminin yıllık olarak yayınladığı, çoğunlukla komisyonlar tarafından oluşturulan sayısal veriler temel kaynak olarak kullanılmıştır. Zira yıllıklar, belirtilen dönem ve coğrafya hakkında amaçlanan sonuçlara ulaşmak için kullanılabilecek yegane kaynak niteliğindedir.

Araştırmada, 1887-1913 yılları arası sistematik dönemlere ayrılarak elde edilen veriler tasnif edilmiştir. Değerlendirilen bilgiler ışığında Türk/Müslüman eğitim kurumlarından mekteplerin nüfus artışına paralel gelişme gösterdiği, işgalden 1913 yılına kadar okullaşmanın genel nüfusa oranının ortalama %3 olduğu anlaşılmıştır. Medreselerin bina ve öğrenci sayılarını koruduğu, ancak bölgenin nüfus artış oranına paralel bir artış olmadığı tespit edilmiştir. Rus/Hristiyan okullarının 1887'de %13 okullaşma oranından, 1913 yılına kadar nüfus artış

* Doç. Dr., Yozgat Bozok Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü. ebubekir.gungor@bozok.edu.tr

oranının oldukça gerisinde kaldığı, 1913 yılında okullaşma oranına %2'ye kadar düştüğü görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Mektep, Medrese, Rus Okulları, Türkistan, Fergana.

Abstract

The General Military Governorship of Turkistan, which was founded after the Russian Tsardom invaded Turkistan, ruled the region. This Governorship consists of five provinces. Geography center of Turkistan is Fergana province, the most populated area. This is the province which located the central cities that the settled population of Turkistan live most densely. The main problem of the study, consists of compiling statistical data of Turkish/Muslim and Russian/Christian educational institutions in the province of Fergana and determining the situation based on this information. In the study, the numerical data, which are published annually by Fergana state administration, mostly formed by commissions, were used as the main source. Because these annuals are the only source that can be used to get the intended results about the specified period and geography.

In the study, by dividing the years between 1887-1913 into systematic periods, the obtained data were classified. In the light of the information evaluated, it was understood that schools from Turkish/Muslim educational instituations developed in paralle with the population increase, the average rate of the general population of was 3 percent from the occupation until 1913. It has been that the shcools maintain the number of buildings and students and there is no change in the population ratio of the province. It was observed that Russian/Christian schools had a schooling rate of 13 % in 1887, however, far behind the population growth rate until 1913 and at the same year, the schooling ratio compared to the population decreased to 2 percent.

Keywords: School, Medresseh, Russian Schools, Turkistan, Fergana.

Giriş

Fergana Bölgesi, Rus Çarlığı tarafından Hokand hanlığının işgal süreci tamamlandıktan sonra, 1876 yılında Türkistan Genel Askeri Valiliği (1868 - 1917) birimi (eyalet) olarak oluşturulmuştur. Kuzeyden Türkistan Genel Askeri Valiliğine bağlı Sır Derya, Kuzeydoğudan Yedisu, Güneyden Semerkand eyaletlerine, Doğudan Çin (Kaşgar) Güneyden Afganistan'a ve Batıdan Buhara Emirliği (Vahan, Şugnah, Ravşan, Darvoz ve Karategin) ile komşu bir eyalet olmuştur. Fergana Eyaleti, Fergana vadisinin hemen tamamını kaplamıştır. Nüfusu Türkistan

Askerî Valiliği eyaletleri içerisinde en kalabalık ve en çok yerleşiğin yaşadığı bölge özelliği taşımıştır. Etrafı yüksek karlı dağlarla çevrili olan bölge, bu dağlardan kaynağını alan Sır Derya ve Amu Derya nehirleri ile sulanmaktadır. Bu sebeple Türkistan coğrafyasının tarım elverişli geniş sahasını oluşturmaktadır.

Fergana Eyaleti kendi içerisinde Margelan, Hokand, Namangan, Andican ve Oş olmak üzere 5 idari bölgeye ayrılmıştır. Eyalet Margelan'da, Yeni Margelan adıyla Askeri karakolu çevresinde geliştirilen şehirden idare edilmiştir. Her bir şehir kendi içerisinde şehir ve ilçe olarak ayrılmıştır. Bu durum bir nevi şehir merkezi ve o şehre bağlı taşra (ilçe) birimi halinde organize edilmiştir. Şehir çevresindeki yerleşim birimleri Kışlak adıyla ilçeye, ilçe şehre, şehirler de Yeni Margelan şehri üzerinden Fergana Eyaleti adıyla Türkistan Askerî Valiliğine bağlı bir yönetim organizasyonu esasında bir düzen kurulmuştur. Yeni Mergalen şehri Rus askerleri ve Rus memurları ile diğer şehirler ise yerli yerleşik ve göçer nüfus tarafından meskun idi. Ancak özellikle 1898 yılından itibaren diğer şehir merkez ve merkez yakınlarına Rus iskanı yoğunlaştırılmıştır.

XIX. yüzyılın son ve XX. yüzyılın ilk çeyreği, Türkistan Türk/Müslümanlarının bugünkü durumlarını şekillendiren önemli olay/olgularını barındırmaktadır. Bunların başında Türkistan'ın Rus hakimiyetine girmesi ve Rus idaresi, diğeri ise 1917 Ekim ihtilali ile Sovyet rejiminin kurulması bulunmaktadır. Rusların bölgeye hakim oldukları dönemde yerleştirdikleri Rus göçmenler sebebiyle etnik ve toplumsal değişimler de görülmüştür. Yüzyıllar boyunca aynı özellikler taşıyan toplumun bünyesi değişmiş, dolayısıyla toplumsal yaşam da bundan etkilenmiştir.

Kültürel değişimlerin ekonomik, idari, kültürel kurumların işleyişini şekillendirmesi de kaçınılmazdır. Rus işgali sonrasında siyasi otoritenin kendinden olmadığı Türkistan'da, değişimin toplulukları yönlendiren ekonomik ve kültürel nüfuz sahibi yerel bireyler eliyle gerçekleştirilmesi kaçınılmaz bir durum arz etmiştir.. Bu bağlamda belirtilen dönem itibari ile Türkistan'da eğitim kurumları ve toplumdaki yerinin bilinmesi Türkistan Türklerinin entelektüel dönüşüm süreçlerinin değerlendirilmesini kolaylaştıracaktır. 1917 yılına kadar Türkistan Türkleri genellikle kendi eğitim kurumları olan mektep ve medreselerde eğitim almışlardır. Şüphesiz ki mektep ve medreselerin İslam ile kuvvetli bir bağı vardır. Ayrıca Türkistan bölgesinde yaşayan Türklerin kültürel hayatında ve yaşayış tarzında İslamiyet önemli yer tutmuştur.

İdil – Ural bölgesinden ve 1552'de Kazan'ın işgal edilmesinden başlayarak Ruslar, Türk-Müslüman ahaliyi Hristiyanlaştırma/Ruslaştırma siyasetini uygulayagelmişlerdir. Bu bağlamda siyasi, ekonomik, kültürel uygulamaların yanında eğitim bel bağladıkları temel asimilasyon aracı olarak karşımıza çıkmaktadır. Rus okullarına Müslümanların alınması, Rus-Tuzem (Yerli)

mekteplerinin açılması, kiliselerin cazip hale getirilmesi gibi politikalar bu durumun başlıcalarını oluşturmaktadır. Algı yönetimi konusunda Ruslar, yerli eğitim kurumları, eğitim içerikleri, süreleri, öğretmen/molla/müderrisler ve okur-yazar kitlenin yetersizliği söylemini propaganda aracı olarak yoğun bir şekilde vurgulamışlardır. Buna karşılık olarak Rusların, okul, idare, kültür üstünlüğü dikte edilmeye çalışılmıştır. Ancak Ruslar, her alanda yoğun ve sistematik ötekileştirme-aşağılama-asimilasyon politikalarına maruz kalan Türkistan Müslümanlarını istedikleri aşamaya getirmeyi başaramamışlardır.

Çalışmanın temel amacı, kaynakların elverdiği ölçüde Rus ve yerli eğitim kurumlarının kısmi odaklı verilerden ziyade sistematik ve bütüncül istatistiki verilerin derlenmesiyle durumun ortaya konulmasıdır. Bu bağlamda, Rus ve Yerli eğitim kurumlarının istatiksel verileri, Rusların uyguladıkları politikaların boşa çıkmasını açıklamada işlev görebilir mi? Rus eğitim kurumları ve okur/yazar kitlesi karşısında Türk/Müslüman ahalinin durumu nedir? Rusların yerli eğitim kurumlarına baskıları ele alınan bölgede nasıl bir sonuç vermiştir? Çarlık yönetimi sırasında Türk/Müslüman eğitim kurumlarında artma/azalma görülmüş müdür? Gibi sorulara yanıt aranmaya çalışılmıştır. Araştırmanın temel kaynağını Fergana Eyalet idaresinin yıllık olarak hazırladığı istatistiki veriler teşkil etmiştir. Yıllıklardaki bilgilerin çoğunluğu Türkistan Askeri Valiliği'nin kurmuş olduğu komisyonlar tarafından hazırlanmıştır. İstatistikler değerlendirilirken 5 yıllık dönemler temel alınmış, ancak bölgeyi etkileyen 1898 Andican isyanı, 1904 – 1905 Rus – Japon Savaşı, Usul-i Cedit okullarının açılması gibi süreçler de göz önünde bulundurulmuştur.

1. Mektep ve Medreseler

Müslüman dünyasında mektep; anlam itibariyle *"yazı yazma öğrenilen yer"* olup, Müslümanlarca bir çocuğun önce Kur'an öğrenmesi lazım geldiğinden, hakikatte Kur'an öğrenilen yerdir.[1] Türkistan'da bu kurum çocuklara Kur'an öğrenme ağırlıklı olmak üzere, okuma ve yazmanın öğretildiği yer görevini yapmıştır. Medrese ise, Müslümanlığın dinî hukuk kurallarını, Müslüman'ın yapması gereken görevlerini, şeriat ve İslam dini hakkındaki meselelerin öğretildiği yer olarak bilinmektedir.

Mekteplerin finansmanı medreselerden farklıdır. Mektephanelerin gideri ve öğretmen ücretleri öğrenci velileri tarafından karşılanmıştır. Ödeme nakdi olmakla birlikte çeşitli temel yiyecek ürünleri de ödeme aracı olarak kullanılmıştır. Yiyecek ürün ödemeleri büyük oranda her bir öğrenci için 1 – 2 batman buğday miktarındadır. Mektepler kendilerine has binalarda olmayıp, camilerde kurulmuş, camide görev yapan molla ve İşanlar (Şeyhler) tarafından ilk eğitim süreçleri

[1] Vedat Günyol, "Mektep Maddesi." *TDV İslam Ansiklopedisi* XXIX (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları 1997), 5.

yürütülmüştür.[2] Göçerlerde eğitimin belli bir yeri yoktur. Urug, soy veya obaların önde gelenleri çocuk sayısı ve talebe göre molla çağırarak, çocuklara eğitim verdirmişlerdir. Göçerler için açılan bu mektepleri Ruslar takip edememişler, bu sebeple onlar hakkındaki veriler raporlara yansımamıştır. Mekteplerde 6 – 7 yaşında olanlar eğitime başlatılmışlardır.[3] Çarlık Rusya işgalinden sonrada mekteplerin ekonomik gelir kaynakları ve girdileri değişmemiştir. Ancak Rus yönetimi vakıflara el koydukça gelirlerde azalma görülmüştür. Bu durum aslında merkezi planlama ve değişimi yönlendirmeyi mümkün kılmasa da Türkistanlılar için farklı dinden ve kültürden Rus idaresinin müdahalesini engelleyen unsurlardan birisini teşkil etmiştir. Rus idaresi Türkistan'daki eğitim sistemini her alanda basit ve hayatın gerçeklerine uymayan özellikler taşıdığına dair suçlamalarda bulunmuş, basite indirgemeye çalışmıştır.

Rus kaynaklarında eğitim meselesi birkaç kelime ile geçiştirilmiş, kurumlarda dini eğitim verildiği için halkın İslami temeller üzerine yaşama bakışı eleştirilerek *"Yerlilerin eğitim kurumları dini saiklerin elinde bulunmaktadır. Dolayısıyla yerli ahali İslam dini üzere eğitim almaktadır."*[4] şeklinde raporlara yansımıştır. Ayrıca Rusların yerli eğitim kurumlarının faaliyetlerinden hoşnut olmadıklarını: *"Yerli okulları ahalinin dini yaşamında önemli yer tutmaktadır. Rus idari birimleri tarafından yerli eğitim kurumları sıkı kontrol altında tutulmaktadır."*[5] ifadelerinden anlamak mümkündür. Fergana bölgesinde açılmış Rus okulları ve dersleri değerlendirildiğinde, okulların kiliselerde ve içerik olarak da Hristiyan inanç ve kültür çevresinde geliştiği anlaşılmaktadır. Bu bağlamda bölgedeki Rus eğitim sisteminin de XX. yüzyılın başlarına kadar Avrupalılaştığını söylemek mümkün değildir.[6] Rus raporlarının: *"Yerliler Rus okullarından kaçıyorlar."*[7] şeklindeki ifadesiyle yerli halkın Rus okullarına rağbet etmemesinde bu durumun etki eden faktörlerden olduğunu söylemek mümkündür. Bölgedeki diğer bir eğitim kurumu olan Yahudi ilkokullarında da eğitim eski İbranicenin okunup, yazılması ve dini kaidelerin öğretilmesi üzerine kuruludur.[8] Dolayısıyla bölgede mezkur dönemde Ruslarda dahil Avrupa tarzı eğitim faaliyeti yürüten kurum yoktur.

Mekteplerde eğitim, okuma ve yazma öğrenimi üzerine (Arapça ve Farsça) kurgulanmış olup, matematik dersi de mevcuttur. Ancak belli yaştaki çocuklara ancak basit dört işlem öğretilmiştir. Ruslara göre, mekteplerde eğitimin ilk yılı sadece Arap alfabesinin öğrenilmesi üzerine kuruludur. İkinci yıl, içerik olarak Arap alfabesi, harflerin birleşme şekilleri, okutucu

---

[2] *Obzor Zakaspiyskoy Oblasti za 1891 God* (Ashabad: Türkistan 2. Askeri Matbaası, 1893), 371.
[3] *Obzor Zakaspiyskoy Oblasti za 1900 God* (Ashabad: Buhar Gazetesi Matbaası, 1902), 264.
[4] *Obzor Ferganskoy Oblasti za 1887 God* (Yeni Margelan: Fergana Bölge Matbaa İdaresi, 1889), 52.
[5] *Obzor Ferganskoy Oblasti za 1890 God* (Yeni Margelan: Fergana Bölge Matbaa İdaresi, 1893), 103.
[6] Bölgedeki Rus eğitim kurumları ve ders içerikleri için bakınız; B. Tümen Somuncuoğlu, *Türkistan'da Eğitim (1865-1917) ve Çarlık Rusya'sının Sosyo-Politik Açıdan Eğitime Yaklaşımı,* Basılmamış Doktora Tezi (Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, 2006)
[7] *Obzor Zakaspiyskoy Oblasti za 1905 God* (Ashabad: Buhar Gazetesi Matbaası, 1907), 116.
[8] *Obzor Zakaspiyskoy Oblasti za 1900 God*, 268.

harekeler ve kısa bazı surelerden oluşan "Haftiak" (Heftiyek-i Şerif) okutulmuştur. Üçüncü yıl Kur'an-ı Kerim okuma ve "Raunek" (Revnak'u-l İslam), (İslam'ın Nuru) adlı kitap okutulmuştur.[9] Eser Nevai tarafından XV. yüzyılda kaleme alınmıştır. Şeri kuralların korunması, farzlar, sünnetler, nefis gibi dini bilgilerin yanı sıra coğrafyanın ve zamanın hayat şartlarında toplumsal ve ekonomik ihtiyaçları karşılayan terim ve kavramları da açıklamaktadır.[10] Rus raporlarında içeriğine yer verilmeyen ve anlaşılmadan yüzünden okutuluyor denilen eserin dili bütün (doğu, kuzey, güney) Türkistan, Afganistan ve İran coğrafyasında yaşayan Türklerin ortak anladığı Çağatay Türkçesidir. Revnak'u-l İslam ile birlikte hemen hemen aynı özellikleri taşıyan ve XVIII. yüzyılda kaleme alınmış Sufi Allahyar'ın Sebatu'l-Acizin adlı eseri okutulmuştur. Bu eser nasihatname türünde olup, tasavvufi, dini ve ictimai bilgiler içermektedir.[11] Dördüncü yıl Nevai (Divan-ı Mir Ali Şir Nevai) ve Osmanlıca Fuzuli şiirleri (Divan-ı Fuzuli Leyla ve Mecnun)okutulmuştur. Beşinci yıl Farsça eserlere de yer verilerek "Dört Kitap" (Çehar Kitap) Farsça şiir, hadis ve Kur'an-ı Kerim ayetleri ile yorumlanmıştır. Ayrıca ahlaki, ilmi ve felsefi manzumelerden oluşan "Hafız Divanı" (Divan-ı Hoca Hafız), Altıncı yıl Farsça Şeyh Sadi-i Şirazi'nin (Divan-ı Şeyh Sadi), Mirza Abdul Kadir'in felsefi sorgulamaları ön plana çıkan "Bidil", Yedinci yıl Arapça "Farzlar" , ve İslam Hukukunu ihtiva eden "Fakih Keydani" (Fakih'ul Keydani) ve Kitab-ı Muhtasar'ül Vekayati fi Musail el Hidayet) adlı klasik eserler mekteplerde okutulmuşlardır.[12] Ruslara göre mezkur eserler 7 – 8 yıl kadar uzun süren bir müfredatı dolduracak eserler değildir.

Rus idaresi Türkistan'da ilk işgal sürecinde eğitim ve yerel dini kurumları desteklerken, 1880-90 yılları itibariyle bu politikasını tam tersine çevirmiş, Rusların bölgede kalıcı olabilmeleri için İslami kurumlarla mücadeleyi esas politika haline dönüştürmüştür.[13] Bu sebeple Rus kaynak ve belgeleri değerlendirilirken, Rusların bu mücadele bağlamında değerlendirmelere gittiklerini göz önünde bulundurmak gereklidir. Türk İslam ilim-kültür çevresinde bu eserler hayatın hemen her yönüne cevap vermektedir. Ruslar için aslında en büyük eleştiri konusu Rusça ve modern tarihin okutulmamış olmasıdır. Ve bu eserlerin değişen mevcut (Rus-Avrupa merkezli) siyasi ve iktisadi şartlara ayak uydurmamasıdır. Dolayısıyla mekteplerde zamana cevap veren ders kitapları yoktur ve bu durum tüm İslam coğrafyası için geçerlidir. Bu eksiklik, Rus raporlarına yansıdığı şekliyle XX. yüzyılın başında bölgede açılan ve hızlı bir yayılım gösteren Usul-i Cedit okullarıyla giderilmeye çalışılmıştır.

---

9 *Obzor Zakaspiyskoy Oblasti za 1900 God*, 265.
10 Mehmet Demir, "Müşterek Orta Asya Türkçesinin Karışık Dilli Eserlerinden Revnaku'l-İslam'ın Dil Özellikleri." *CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi* 10, no. 1 (2012): 111.
11 Abid Nazar Mahdum, "On The Sources Of Sebâtü'l-Âcizîn By Sûfî Allahyâr." *Türkiyat Mecmuası,* no. 21 (Güz 2011): 240-241.
12 *Obzor Zakaspiyskoy Oblasti za 1900 God*, 265.
13 Mirzahan Egamberdiyev, "Lazzat Dinasheva, Çarlık Rusyasının Güney Kazakistan'daki Eğitim Politikası (1850-1914)." *Belleten* 83, no. 297 (2019): 670.

Müslüman eğitim kurumlarında eğitimin 2 yıl ile 8 yıl arasında kısmen uzun bir sürece yayılmasında, bölgedeki yaşam şartları göz önüne alınmalıdır. Raporlarda sık sık tekrarlanan: *"Yıl içerisinde açılan mektepler öğrenci bulamadıklarından bir süre eğitim verdikten sonra kapanıyor, sadece birkaç ay eğitim devam ediyor."*[14] ifadesi, bölgede tarım ve hayvancılığın temel geçim kaynağı olduğu göz önünde bulundurulduğunda çocuk eğitiminin işlerin az olduğu kış aylarına sıkıştırılma ihtiyacından kaynaklandığı şeklinde yorumlamak mümkündür.

Medrese eğitimi konusunda Rus raporları mekteplere yönelik olduğu gibi eleştirilerini yinelemişlerdir. Bu bağlamda medresede eğitim süresi 6 – 7 yıla yayılmıştır. Medresede okutulan kitaplar mekteptekilerin hemen hemen aynısıdır. Tek fark mekteplerde kitaplar yüzünden okunurken medreselerde, kitaplar üzerinde şerhler ve açıklamalar getirilerek okunmasıdır.[15] Aslına bakılırsa bu haliyle metinler üzerinde öğrencilerin düşünmeye zorlandığı söylenebilir. Ancak dışarıdan bakan bir Rus/Hristiyan açısından durumun ruhu anlaşılamamış olmalıdır. Bu bağlamda medreselerde klasik eserler bölge diline çevrilmemiş olup, orijinali üzerinden yerel dille açıklamalar getirilmek suretiyle ağırlıklı olarak İslam Fıkhı üzerine şekillenmiştir. Ancak öncelikle Arapça ve Farsçanın öğrenilme zorunluluğu öğrenciler ve eğitim sürecinin uzamasına sebep olmuştur. Dil dersleri, Fiziki Coğrafya, Matematik, Geometri, Sağlık, İslam Tarihi, ve Astronomiye giriş (Hikmet'ül Ayni) dersleri medrese müfredatında yer almıştır. Kitapların çoğunlukl Tahran, İstanbul, Hokand ve Taşkent basımlıdır.[16] Fergana bölgesinde mektep ve medreseler yaygın eğitim faaliyetlerini yürütürken, hafız yetiştiren Karihaneler ve yetişkin eğitimi veren Dalailhayratlar da yardımcı kurumlar olarak hizmet vermişlerdir.

2. Çarlık Rusya Dönemi Fergana Bölgesinde Eğitim

Öncelikle aradığımız cevaplara ulaşmada Rus/Hristiyan ve Türk/Müslüman toplumlarının eğitim ihtiyacının karşılanmasında verilen hizmet kapasitesinin tespiti ön plana çıkmaktadır. Bu bağlamda elimizdeki veriler kurumların bölgedeki nüfusa cevap verip veremediği, halkın eğitime katılımı, gerçekleşen okul ve öğrenci sayıları, şehirlerin eğitim konusunda bölgedeki yerlerini ortaya koymamıza olanak sağlamaktadır. Diğer taraftan nüfus verileri ile karşılaştırıldığında Çarlık dönemi Fergana Bölgesinde eğitimin süreç boyunca oransal sonuçlarına da ulaşmamız mümkündür.

Tablo 1: Türk/Müslüman Okul Türü Bilgileri

	Medrese		Karihane		Dalailhane		Mektep		Yeni Usül Mektep	
Yıl	Okul	Öğrenci	Okul	Öğrenci	Okul	Öğrenci	Okul	Öğrenci	Okul	Öğrenci

[14] *Obzor Zakaspiyskoy Oblasti za 1900 God*, 267.
[15] *Obzor Zakaspiyskoy Oblasti za 1900 God*, 266.
[16] *Obzor Zakaspiyskoy Oblasti za 1900 God*, 267.

1887[17]	171	7985	82	660			1082	15394		
1892[18]	76	1560	113	994			941	12451		
1897[19]	186	11063	159	1933			1585	27834		
1900[20]	282	6068	277	1413	1	12	1937	21759		
1910[21]	207	7183					2360	33128	12	
1913[22]	193	7573	314	2867	3	75	2641	40364	9	563

Okul türlerinde yukarıda da bahsedildiği üzere, mektep ve medreseler temel eğitim kurumları olarak sayılarıyla karşımıza çıkmaktadır. Üçüncü sırada Karihanelerin de azımsanamayacak okul ve öğrenci sayısına sahip olduklarını ifade etmemiz gerekmektedir. Gerçekleşen eğitim yükünün belirtilen dönemde ortalama %83'ünü mektepler, %9'unu medreseler ve %8'ini Karihaneler üstlenmişlerdir. Ayrıca Karihanelerin mektep ve medreseler gibi kurumsal/yerleşik yapıya sahip olmamaları, Rusların bütün Karihaneleri takip etmelerini zorlaştırmış olmalıdır. Dalailharatlarda ise Rus verileri oldukça yetersizdir.

Okul türleri arasında dikkatimizi çeken noktalardan bir tanesi de Usul-i Cedit okullarının raporlara yansımasıdır. Usul-i Cedit Rusya hakimiyetinde bulunan Müslümanların eğitimde yenileşme (Batılaşma) çabaları sonrası, Matematik, Coğrafya, Tarih, Rusça gibi derslere ağırlık verilmesi ve okuma yazmanın ses sistemi üzerinden öğretilmesini önceleyen okullardır. İlk örneği İsmail Gaspıralı (1851 - 1914) tarafından Kırım'da (Bahçesaray) açılmıştır (1884). Bölgesinde ilk Usul-ü Cedit Okulu ünlü Ceditçi Münevverkari Abdraşidhanov (1878 - 1931) tarafından 1901'de Taşkent'te açılmıştır.[23] Onu Abdullah Avlani (1874-1934) takip ederek, 1904'te bir Cedit okulu açmıştır.[24] Ancak bu okulların özelliklerinden idare ancak 1910 yılında haberdar olmuştur. Raporlara da bu tarihten sonra yansımaya başlamıştır. 1910 yılında 12 Usul-i Cedit okulu Fergana'da kayda geçirilmiştir. Bölgede bilinen ilk Usul-i Cedit okullarının 1901 ve 1904 yılında açıldığı düşünülürse, 5 yıl gibi kısa bir sürede hızlı artış gösterdikleri anlaşılmaktadır. Öğrenci sayıları bakımından, geleneksel mekteplerden daha yoğun talep gördükleri, okul başına düşen öğrenci sayısından anlaşılmaktadır. Ancak Rus idaresi bu durumdan hoşnut olmamış olacak ki, Türkistan Genel Askeri Valisi A. V. Samsonov (1859 - 1914) yeni usul mekteplerin sıkı takibe alınması ve yenilerinin açılmasının izne bağlanması emrini vermiştir.[25] 1913 yılına gelindiğinde

[17] *Obzor Ferganskoy Oblasti za 1887 God*, Tablo No: 8.
[18] *Obzor Ferganskoy Oblasti za 1892 God* (Yeni Margelan: Fergana Bölgesi Matbaa İdaresi, 1894), Tablo No: 8.
[19] *Obzor Ferganskoy Oblasti za 1897 God* (Yeni Margelan: Fergana Bölgesi Matbaa İdaresi, 1899), 64.
[20] *Obzor Ferganskoy Oblasti za 1900 God* (Yeni Margelan: Fergana Bölgesi Matbaa İdaresi, 1901), 118-119.
[21] *Statistiçeskiy Obzor Ferganskoy Oblasti za 1910 God.* (Skobelev: Fergana Bölgesi Matbaa İdaresi, 1912), 183.
[22] *Statistiçeskiy Obzor Ferganskoy Oblasti za 1913 God.* (Skobelev: Fergana Bölgesi Matbaa İdaresi, 1916), Tablo No: 26.
[23] Zaynabidin Abdiraşidov, *İsmail Gasprşnskiy i Turkestan v Naçale XX Veka: Svyazi – Otnoşeniya – Vliyanie.* (Taşkent: Akademnashr, 2011), 215.
[24] Kishimjan Eshenkulova, *Modern Bilimlerin Türkistan'a Girişi (1800-1917),* Basılmamış Doktora Tezi (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007), 204.
[25] Abdiraşidov, *İsmail Gasprşnskiy i Turkestan*, 218.

yeni metot okulların sayısında düşüş, takibatın sonucu olarak eğitim alan öğrenci sayı bilgisi raporlara yansımıştır.

Tablo 2: Türk/Müslüman Öğrenci ve Nüfus Bilgileri

	Margelan			Hokand			Andican			Namangan			Oş			Toplam		
Yıl	Nüfus	Okul	Öğrenci	Nüfus	Okul	Öğrenci	Nüfus	Okul	Öğrenci	Nüfus	Okul	Öğrenci	Nüfus	Okul	Öğrenci	Nüfus	Okul	Öğrenci
1887																750789[26]	1337	24077[27]
1892	158881	297	3733	221181	165	2770	175758	296	3474	209281	303	6068	51555	69	920	816656[28]	1130	16965[29]
1897	319593	512	8635	360233	293	12978	359840	493	8070	364739	462	8707	157771	176	2655	1562176[30]	1936	41045[31]
1900	339954	589	5559	393540	680	7634	369633	556	6942	393291	501	7256	167433	151	1849	1663851[32]	2477	29240[33]
1904	390045			425727			410084			414210			178691			1818757[34]	2478	32635[35]
1906	418457	589	8102	437025	629	7599	432065	514	7954	416082	526	8863	184691	193	3055	1888320[36]	2451	36543[37]
1910	448012	605	9262	473756	574	8943	453640	598	9691	450799	601	9729	196059	189	2686	2022266[38]	2567	40311[39]
1913	476395	697	9450	437676	705	11900	434155	693	12089	479236	787	13719	237429	278	4284	2064891[40]	3160	51442[41]

Mevzuya yerli mekteplerden başlamak gerekirse, 1887 yılından başlamak üzere Fergana bölgesinde mektep sayısı iki örnek dışında yükseliş eğiliminde olmuştur. Okul ve öğrenci sayılarında 1898 Andican İsyanı olayı sonrasında önemli bir düşüş yaşandığı görülmektedir. Bu durumun Andican isyanının mahiyeti[42] dolayısıyla eğitime olumsuz etkisi olarak değerlendirilmesi mümkündür. Açılan okullara katılım oranını belirlemek için bölgedeki Müslüman nüfusla karşılaştırıldığında okullaşmanın %3 olduğu görülmektedir. Şehir ve ilçelerin kendi aralarında okul-nüfus-öğrenci sayıları birbirine paralel seyretmiştir. Aralarında anlamlı bir fark görülmemektedir. 1913 yılına kadar nüfusun artmasına paralel olarak mektep sayısında da artışın olması, okullaşmanın %2,5 – 3 şeklinde kendisini korumasına olanak sağlamıştır.

[26] *Obzor Ferganskoy Oblasti za 1887 God*, Tablo No: 3/B.
[27] *Obzor Ferganskoy Oblasti za 1887 God*, Tablo No: 8.
[28] *Obzor Ferganskoy Oblasti za 1892 God*, (Yeni Margelan: Fergana Bölgesi Matbaa İdaresi, 1894), Tablo No: 3/B.
[29] *Obzor Ferganskoy Oblasti za 1892 God*, Tablo No: 8
[30] *Obzor Ferganskoy Oblasti za 1897 God*, Tablo No: 2/B.
[31] *Obzor Ferganskoy Oblasti za 1897 God*, 64.
[32] *Obzor Ferganskoy Oblasti za 1900 God*, 16 – 17.
[33] *Obzor Ferganskoy Oblasti za 1900 God*, 118 – 119.
[34] *Statistiçeskiy Obzor Ferganskoy Oblasti za 1904 God.* (Yeni Margelan: Fergana Bölgesi Matbaa İdaresi, 1905), Tablo No: 2.
[35] *Statistiçeskiy Obzor Ferganskoy Oblasti za 1904 God*, 105.
[36] *Statistiçeskiy Obzor Ferganskoy Oblasti za 1906 God*, (Skobelev: Fergana Bölgesi Matbaa İdaresi, 1908), Tablo No: 6.
[37] *Statistiçeskiy Obzor Ferganskoy Oblasti za 1906 God*, Tablo No: 32.
[38] *Statistiçeskiy Obzor Ferganskoy Oblasti za 1910 God*, Tablo No: 5.
[39] *Statistiçeskiy Obzor Ferganskoy Oblasti za 1910 God*, 183.
[40] *Statistiçeskiy Obzor Ferganskoy Oblasti za 1913 God*, Tablo No: 5.
[41] *Statistiçeskiy Obzor Ferganskoy Oblasti za 1913 God*, Tablo No: 26.
[42] Dükçü İşan tarafından organize edilmiştir. Dükçü İşan'ın mektep, medrese ve öğrenciler için yatılı okulu'da mevcut idi.

Tablo 3: Türk/Müslüman Cinsiyete Göre Öğrenci Bilgileri

	Margelan/Skobelev		Hokand		Andican		Namangan		Oş		Toplam	
Yıl	Erkek	Kız	Erkek	Kız	Erkek	Kız	Erkek	Kız	Erkek	Kız	Erkek	Kız
1887[43]											14154	1240
1892[44]	2832	472	2250		1899	518	4770	750	700	220	12451	1960
1900[45]	4336	365	4069	763	4613	773	4790	569	1189	292	18997	2762
1906[46]	8102		7599	970	7954		8863		2623	432	35141	1402
1910[47]	6297	1746	5292	814	6771	1747	6107	1928	2072	354	26539	6589
1913[48]	6425	1811	6654	1158	7730	2046	8526	2416	3069	529	32404	7960

Müslüman mekteplerinde cinsiyete göre eğitimde erkek ve kız çocuklarının okullaşma oranındaki makas açıktır. Belirtilen yıllar arasındaki verilerden okullaşmanın, erkekler ortalama %85, kızlar ortalama %15 olduğu görülmektedir.

Tablo 4: Türk/Müslüman 1906 yılı Çocuk Nüfus[49] ve Öğrenci[50] Bilgileri

Çocuk Nüfus		Öğrenci		Çocuk	Öğrenci
Erkek	Kız	Erkek	Kız	Toplam	Toplam
318582	272583	35141	1402	591165	36543

Çocuk nüfus verisine sahip olduğumuz 1906 yılı değerlendirildiğinde, yerli Müslüman çocuk okullaşma erkeklerde %11, kızlarda %1 şeklindedir. Müslümanlarda nüfus artışı oranında mekteplerin artmış olması, dönemin şartları itibariyle kendi başına bir başarıyı göstermektedir. Dolayısıyla Müslüman ahali, arz talep dengesini korumuştur. Talep olduğu oranda mektepleri açma potansiyeline sahip olduğu değerlendirmesi yapılabilir. Kendi idari ve merkezi bir mekanizması olmayan Müslüman toplumun, kendi içerisinde talep-arz dengesini kurmasının dayanaklarını cami-vakıf sistemine bağlamak yerinde olacaktır. Yukarıda bahsedildiği üzere mektepler camilerde açılmıştır. Camilerin ise kamu kaynaklarından ziyade vakıf gelirleri ile varlıklarını devam ettirme imkanına sahip olmaları, öğrencilerin öğretmen ücretini ödemeleri Rus politikaların yerli eğitim kurumlarına etkisini azalttığı söylenebilir.

Tablo 5: 1900 Yılı Fergana Bölgesi Camiler ve Gelir Bilgileri[51]

	Camiler	
Yerleşim	Sayı	Vakıf Geliri Ruble
E. Margelan	254	6207

[43] *Obzor Ferganskoy Oblasti za 1887 God,* Tablo No: 8.
[44] *Obzor Ferganskoy Oblasti za 1892 God*, Tablo No: 8.
[45] *Obzor Ferganskoy Oblasti za 1900 God*, 118 – 119.
[46] *Statistiçeskiy Obzor Ferganskoy Oblasti za 1906 God*, Tablo No: 32.
[47] *Statistiçeskiy Obzor Ferganskoy Oblasti za 1910 God*, 183.
[48] *Statistiçeskiy Obzor Ferganskoy Oblasti za 1913 God*, Tablo No: 26.
[49] *Statistiçeskiy Obzor Ferganskoy Oblasti za 1906 God*, Tablo No: 3.
[50] *Statistiçeskiy Obzor Ferganskoy Oblasti za 1906 God*, Tablo No: 32.
[51] *Obzor Ferganskoy Oblasti za 1900 God*, 122.

Margelen İlçesi	1518	55188
Hokand	247	10249
Hokand İlçesi	1590	34037
Namangan	347	12183
Çust	84	3202
Namangan İlçesi	1160	26598
Andican	234	8076
Andican İlçesi	1170	4780
Oş	154	8366
Oş İlçesi	342	7560
Toplam	7100	176446
Ş. Top	1320	48283
Taşra Top	5780	128163

Camilerin mektep olarak kullanıldıkları düşünüldüğünde, Cami gelirlerinin aynı zamanda eğitim için de harcandığı anlamını taşımaktadır. 1900 yılına ait cami ve gelir bilgilerine göre, en fazla cami ve vakıf gelirinin Margelan ve Namangan'da olduğu görülmektedir. Cami başına düşen yıllık vakıf gelirinde yaklaşık 55 Ruble ile Oş bölgesi ön plana çıkmaktadır. 5 ruble ile Andican en az gelire sahiptir. 1899 yılında ortalama bir işçinin yıllık geliri 100 – 150 ruble arasında değişmektedir.[52] Şehirlerdeki okullaşma oranlarına göre değerlendirdiğimizde, vakıf gelirlerinin Camilerin giderlerini karşılayamayacak kadar az olduğu anlaşılmaktadır. Ancak, açılan mektep ve cami vakıfları karşılaştırıldığında, açılan mektep başına 72 ruble gelir düşmektedir.

Tablo 6: Şehirlere Göre Medrese Bilgileri

	Margelan/Skobelev		Hokand		Andican		Namangan		Oş	
Yıl	Medrese	Öğrenci	Medrese	Öğrenci	Medrese	Öğrenci	Medrese	Öğrenci	Medrese	Öğrenci
1887[53]										
1892[54]	33	429	14	390	6	343	23	398		
1897[55]	57	824	49	7630	30	984	40	1327	10	298
1900[56]	56	678	52	2303	55	1280	46	1293	10	285
1910[57]	47	1219	47	2837	29	1173	78	1694	6	260
1913[58]			47	2893	32	1429	47	2073	17	430

Medreseler bölgedeki Türk/Müslümanlar için yüksek eğitim kurumu olarak görülmüşlerdir. Mektebi bitiren çocuklar, eğitimlerini devam ettirmek istediklerinde medreseye devam etmişlerdir. Medrese verilerine göre, 1878 – 1913 yılları arasında anlamlı bir değişim görünmemektedir. Ancak nüfus-medrese-öğrenci sayıları karşılaştırıldığında nüfus artışına göre

[52] *Obzor Ferganskoy Oblasti za 1899 God.* (Yeni Margelan: Fergana Bölgesi Matbaa İdaresi, 1901), 174.
[53] *Obzor Ferganskoy Oblasti za 1887 God*, Tablo No: 8.
[54] *Obzor Ferganskoy Oblasti za 1892 God*, Tablo No: 8.
[55] *Obzor Ferganskoy Oblasti za 1897 God*, 64.
[56] *Obzor Ferganskoy Oblasti za 1900 God*, 118 – 119.
[57] *Statistiçeskiy Obzor Ferganskoy Oblasti za 1910 God*, 183.
[58] *Statistiçeskiy Obzor Ferganskoy Oblasti za 1913 God*, Tablo No: 26.

medrese oranı yarı yarıya düşmüştür. 1887 yılında mektep medrese öğrenci oranı %52 iken, 1913 yılında %17'e kadar gerilemiştir. Medreselerin şehirlere göre dağılımı göz önüne alındığında ise Namangan %29 ile öne çıkarken, nüfus-medrese-öğrenci bakımında diğer şehirler ile arasında anlamlı bir fark bulunmamaktadır. Medreselerde öğrenci yoğunluğu bakımından ise Hokand şehri önemli bir farkla ilk sırada yer almıştır. Bu durumda Hokand hanlığı merkezinin Hokand şehrinde olmasının etkisi göz önünde bulundurulmalıdır.

Tablo 7: 1900 Yılı Medrese, Karihane Okul, Müderris, Öğrenci ve Vakıf Bilgileri[59]

	Medrese			Yıllık Vakıf Geliri		Karıhane			Yıllık Vakıf Geliri	
Yerleşim	Erkek Okul	Müderris	Öğrenci	Ruble	Ekmek Pud	Karihane	Molla	Öğrenci	Ruble	Ekmek Pud
E. Margelan	40	45	478	7834	280	26	25	130	1989	74
Margelen İlçesi	16	14	200	8085	1035	15	14	50	1268	115
Hokand	36	89	2303	48620	200	59	59	206	6748	1632
Hokand İlçesi	16	22	229	4418	720	48	52	64	1430	1112
Namangan	20	24	860	11842	20	35	35	423	2286	
Çust	7	8	120	2840		9	9	39	715	
Namangan İlçesi	19	16	313	4195	2336	31	31	142	1811	437
Andican	26	40	1029	18529		18	18	154	1385	
Andican İlçesi	15	15	251	7853	280	26	26	122	1839	714
Oş	5	5	209	3738		8	8	83		
Oş İlçesi	5	4	76	2044						
Toplam	205	282	6068	119998	4871	275	277	1413	19471	4084
Ş. Top	110	180	4721	93654	1255	144	143	955	12402	1747
Taşra Top	95	102	1347	26344	3616	131	134	458	7069	2337

Medreselerin gelirleri mekteplere göre görece şekilde fazladır. Medrese vakıf gelirleri öğrenciye göre yıllık 20, müderrise göre 425,5, medreseye göre 585,4 ruble düşmektedir. Her bir medresede ortalama 1,2 müderris olduğu düşünülürse yılık müderris ücretinin dönemin koşullarına göre çıkarılabildiği anlaşılmaktadır.

Tablo 8: Rus/Hristiyan Öğrenci ve Nüfus Bilgileri

Yıl	Margelan/Skobelev			Hokand			Andican			Namangan			Oş			Toplam		
	Nüfus	Okul	Öğrenci	Nüfus	Okul	Öğrenci	Nüfus	Okul	Öğrenci	Nüfus	Okul	Öğrenci	Nüfus	Okul	Öğrenci	Nüfus	Okul	Öğrenci
1887																2452[60]	11	324[61]
1892																2977[62]	12	437[63]
1897	2645	3	185	1372	4	145	434	2	52	1246	2	59	867	2	39	6564[64]	16	574[65]

[59] *Obzor Ferganskoy Oblasti za 1900 God*, 118-119.
[60] *Obzor Ferganskoy Oblasti za 1887 God*, Tablo No: 3/B.
[61] *Obzor Ferganskoy Oblasti za 1887 God*, Tablo No: 8.
[62] *Obzor Ferganskoy Oblasti za 1892 God*, Tablo No: 3 B.
[63] *Obzor Ferganskoy Oblasti za 1892 God*, Tablo No: 8.
[64] *Obzor Ferganskoy Oblasti za 1897 God*, Tablo No: 2/B.
[65] *Obzor Ferganskoy Oblasti za 1897 God*, 62-63.

1906	6433	6	925	5572	2	286	5040	5	264	1357	2	86	2159	2	142	20561[66]	17	1703[67]
1910	11284	10	1213	6563	5	776	10769	9	586	2449	4	212	3703	3	196	34768[68]	31	2983[69]
1913	14021	10	714	19055	2	367	12618	11	799	4047	4	223	6543	5	284	56284[70]	32	2387[71]

Aynı değerlendirme kriterleriyle veriler değerlendirildiğinde, 1887 – 1913 yılları arasında Rus okul sayısı artmasına rağmen, okullaşma oranı 1887'de %13, 1892'de %15 artmış, ancak bundan sonra 1897'de %9, 1906'da%8, 1910'da %9, 1913'te %4 olmak üzere sürekli düşüş göstermiştir. Bu durumda Rus eğitim kurumlarının öncelikle Hristiyan ve bölge ahalisinin taleplerine cevap veremediği anlaşılmaktadır. 1913 yılı itibariyle Okullaşma oranındaki düşüş ile neredeyse Türk-Müslümanlarla aynı okullaşmaya sahip hale gelmiştir. Arada anlamlı bir fark görülmemektedir. Rusların ilk 10 yıl şehirlerde yaşadıkları göz önüne alındığında, Müslümanların şehirlerdeki okullaşma oran ortalamaları %5'tir.[72] Dolayısıyla Hristiyan ve Müslümanlar arasındaki okullaşma şehirlerde, Müslümanlar lehine yüksektir. Eğer iki ayrı toplum eğitim açısından karşılaştırılacak ise Rusların bu konuda önemli bir üstünlüklerinin olduğu söylenemez. Tablo 8'de Rus, Rus-Yerli, Akşam Kurs okullarına kayıtlı Müslümanlar da dahildir.

Tablo 9: Hristiyan Nüfus ve Rus İlkokullarındaki Öğrenci Bilgileri

	Margelan/Skobelev		Hokand		Andican		Namangan		Oş		Toplam		
Yıl	Okul	Öğrenci	Okul	Öğrenci	Okul	Öğrenci	Okul	Öğrenci	Okul	Öğrenci	Okul	Öğrenci	Hristiyan Nüfus
1887[73]											5	147	2452
1892[74]											6	126	2977
1900[75]											10	446	11195
1906[76]	4	171	3	154	2	62	8	225	1	28	18	640	20561
1910[77]	4	92	3	162	2	124	8	184	1	24	18	586	34768
1913[78]											30	1008	56284

Rus eğitim kurumlarından Müslümanlar çıkarıldıklarında, Rus okullarına kayıtlı öğrenci-Hristiyan nüfus oranı, 1887'de %6, 1892 ve 1897'de %4, 1906'da %3, 1910 ve 1913'te %2 şeklindedir. Bölgeye iskan edilen Rus/Hristiyan nüfus oranında okullaşmanın artmadığı, hatta keskin hatlarla düştüğü açık bir şekilde görülmektedir. Bu durumda Rus idaresi bölgede kurulduğu

---

66 *Statistiçeskiy Obzor Ferganskoy Oblasti za 1906 God*, Tablo No: 6.
67 *Statistiçeskiy Obzor Ferganskoy Oblasti za 1906 God*, Tablo No: 32.
68 *Statistiçeskiy Obzor Ferganskoy Oblasti za 1910 God*, Tablo No: 5.
69 *Statistiçeskiy Obzor Ferganskoy Oblasti za 1910 God*, Tablo No: 24.
70 *Statistiçeskiy Obzor Ferganskoy Oblasti za 1913 God*, Tablo No: 5.
71 *Statistiçeskiy Obzor Ferganskoy Oblasti za 1913 God*, 136 – 139.
72 *Obzor Ferganskoy Oblasti za 1887 God*, Tablo No: 8; *Obzor Ferganskoy Oblasti za 1900 God*, 118-119; *Statistiçeskiy Obzor Ferganskoy Oblasti za 1913 God*, Tablo No: 26.
73 *Obzor Ferganskoy Oblasti za 1887 God*, Tablo No: 8.
74 *Obzor Ferganskoy Oblasti za 1892 God*, Tablo No: 8.
75 *Obzor Ferganskoy Oblasti za 1900 God*, 118 – 119.
76 *Statistiçeskiy Obzor Ferganskoy Oblasti za 1906 God*, Tablo No: 32.
77 *Statistiçeskiy Obzor Ferganskoy Oblasti za 1910 God*, Tablo No: 24.
78 *Statistiçeskiy Obzor Ferganskoy Oblasti za 1913 God*, 136 – 139.

ilk süreçte, askeri ve idari personel için eğitim imkanlarını artırmaya gayret ederken, bölgeye yerleştirdiği Rus köylülerinin eğitim ihtiyaçlarını karşılamakta başarısız olmuştur. Veya bölgedeki Rus köylüler, eğitime rağbet etmemişlerdir. Bu açıdan Müslümanların Ruslara göre eğitime daha fazla önem verdikleri düşünülebilir. 1913 yılında Rus-Yerli okullarında Müslüman öğrenci sayısı 949, Akşam Kurs okullarında 230'dur.[79] Hristiyanlaştırmak için Müslümanların Rus okullarına daha fazla katılmalarına teşvik edildiği Müslüman öğrenci sayılarından anlaşılmaktadır.

Tablo 10: Rus/Hristiyan Cinsiyete Göre Öğrenci Bilgileri

	Margelan/Skobelev		Hokand		Andican		Namangan		Oş		Toplam	
Yıl	Erkek	Kız	Erkek	Kız	Erkek	Kız	Erkek	Kız	Erkek	Kız	Erkek	Kız
1887[80]											240	84
1892[81]											283	154
1897[82]	129	93	105	40	38	14	85	10	27	12	384	169
1906[83]	504	421	137	149	151	113	58	28	79	63	929	774
1910[84]	661	552	418	358	362	224	153	59	144	52	1738	1245
1913[85]											1525	921

Rus/Hristiyan eğitim kurumlarında Müslümanlara göre kızların okullaşması oldukça yüksektir. Buna göre 1887-1913 yılı ortalama erkekler %58, kızlar okul öğrenci sayılarının %42'sini oluşturmuşlardır. Bu durumda Rus eğitim politikalarının büyük payı vardır.

Rus idaresinin okullara harcamaları konusunda ise Müslüman okullarında olduğu gibi 1900 yılı baz alınmıştır. Bu bağlamda Fergana Bölgesi 1900 yılı eğitim giderleri toplam 14.945,54 rubledir.[86] Harcamalar okul yapımı ve okul gider kalemlerindendir. Fergana Eyaleti şehirlerinin toplam vergi geliri 598.238[87], bütün vergi gelirleri 3.133.633 rubledir.[88] Buna göre idarenin Rus ve Rus-Yerli okulu giderleri için hrcaması, şehir gelirlerinin %2'sini, Fergana Eyaleti gelirinin %0,02'sini oluşturmaktadır.

Tablo 11: Yahudi Öğrenci ve Nüfus Bilgileri

Yıl	Nüfus	Okul	Öğrenci
1887	760[89]	2	38[90]

[79] *Statistiçeskiy Obzor Ferganskoy Oblasti za 1913 God*, 139.
[80] *Obzor Ferganskoy Oblasti za 1887 God*, Tablo No: 8.
[81] *Obzor Ferganskoy Oblasti za 1892 God*, Tablo No: 8.
[82] *Obzor Ferganskoy Oblasti za 1897 God*, 62-63.
[83] *Statistiçeskiy Obzor Ferganskoy Oblasti za 1906 God*, Tablo No: 32.
[84] *Statistiçeskiy Obzor Ferganskoy Oblasti za 1910 God*, Tablo No: 24.
[85] *Statistiçeskiy Obzor Ferganskoy Oblasti za 1913 God*, 136 – 139.
[86] *Obzor Ferganskoy Oblasti za 1900 God*, 84.
[87] *Ozor Ferganskoy Oblasti za 1900 God*, 85.
[88] *Obzor Ferganskoy Oblasti za 1900 God*, 77.
[89] *Obzor Ferganskoy Oblasti za 1887 God*, Tablo No: 3/B.
[90] *Obzor Ferganskoy Oblasti za 1887 God*, Tablo No: 8.

1892	1789[91]	4	107[92]
1897	2168[93]	6	215[94]
1913	5819[95]	9	534[96]

Müslüman ve Hristiyanlardan faklı olarak bölgede varlıklarını sürdüren Yahudi okulları ayrı bir belirleyici unsur olarak değerlendirilebilir. Ulaşılabilen Yahudi nüfus-okul-öğrenci sayılarına göre 1887 – 1913 yılları arasında Yahudi okullaşma oranının arttığı, ortalama olarak ise %8 şeklinde gerçekleştiği görülmektedir. Dolayısıyla bölgede en yüksek okullaşma Yahudi toplumundadır. Yahudilerin ağırlıklı olarak ticaretle iştigal ettikleri için şehirlerde yaşadıkları göz önünde bulundurulmalıdır.

Sonuç

Çalışmada ele alınan dönem ve kesitler halinde veriler derlenmiştir. Türk/Müslüman eğitim kurumlarının Rus işgali öncesinden beri vakıf gelirleri ve şahsi ücret karşılığı üzerine kurulu olması ve merkezi bir idareye bağlı olmayışı varlıklarının devamını kolaylaştırmıştır. Devlet tarafından desteklenmemiş olmalarına rağmen mektepler, nüfus artışına paralel olarak halkın eğitim talebini karşılayabilmişlerdir. Çarlık idaresinin bölgede yerli eğitim kurumlarını ötekileştirmesine, takibatlar ile baskı altına almaya çalışmasına rağmen varlık gösterebilmişlerdir. Rus eğitim kurumları karşısında yerel eğitim kurumlarının güçlerini başından itibaren korumayı başardıkları anlaşılmaktadır. Okullaşma oranı anlamlı bir şekilde artış göstermese de, mevcut durum korunabilmiştir.

Rus eğitim kurumları, bölgedeki hızlı Rus nüfus artışına ayak uyduramamış, işgalin ilk döneminde Hristiyan nüfus-okul-öğrenci karşılaştırmasında nispeten yüksek görünen okullaşma oranı, 1913 yılına kadar sürekli düşüş göstermiştir. Rus okullarına kayıtlı Müslüman öğrencilerden bağımsız durumda ise Rus okullaşma oranı, Türk/Müslüman okullaşma oranınım altında olduğu gözlemlenmiştir.

Kaynakça

Abdiraşidov, Zaynabidin. *İsmail Gasprşnskiy i Turkestan v Naçale XX Veka: Svyazi – Otnoşeniya – Vliyanie.* Taşkent: Akademnashr, 2011.

Demir, Mehmet. "Müşterek Orta Asya Türkçesinin Karışık Dilli Eserlerinden Revnaku'l-İslam'ın Dil Özellikleri." *CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi* 10, no. 1 (2012): 110 – 128.

[91] *Obzor Ferganskoy Oblasti za 1892 God*, Tablo No: 3 B.
[92] *Obzor Ferganskoy Oblasti za 1892 God*, Tablo No: 8.
[93] *Obzor Ferganskoy Oblasti za 1897 God*, Tablo No: 2/B.
[94] *Obzor Ferganskoy Oblasti za 1897 God*, 64.
[95] *Statistiçeskiy Obzor Ferganskoy Oblasti za 1913 God*, Tablo No: 3.
[96] *Statistiçeskiy Obzor Ferganskoy Oblasti za 1913 God*, 26.

Egamberdiyev, Mirzahan & Lazzat Dinasheva. "Çarlık Rusyasının Güney Kazakistan'daki Eğitim Politikası (1850–1914)." *Belleten* 83, no. 297 (2019): 665-687.

Eshenkulova, Kishimjan. *Modern Bilimlerin Türkistan'a Girişi (1800-1917).* Basılmamış Doktora Tezi., İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007.

Günyol, Vedat. "Mektep", *TDV İslam Ansiklopedisi* XXIX, 5-6. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları 1997.

Mahdum, Abid Nazar. "On The Sources Of Sebâtü'l-Âcizîn By Sûfî Allahyâr." *Türkiyat Mecmuası,* no. 21 (Güz 2011): 239-253.

Obzor Ferganskoy Oblasti za 1887 God. Yeni Margelan: Fergana Bölge Matbaa İdaresi, 1889.

Obzor Ferganskoy Oblasti za 1890 God. Yeni Margelan: Fergana Bölge Matbaa İdaresi, 1893.

Obzor Ferganskoy Oblasti za 1892 God. Yeni Margelan: Fergana Bölgesi Matbaa İdaresi, 1894.

Obzor Ferganskoy Oblasti za 1892 God., Yeni Margelan: Fergana Bölgesi Matbaa İdaresi, 1894.

Obzor Ferganskoy Oblasti za 1897 God. Yeni Margelan: Fergana Bölgesi Matbaa İdaresi, 1899.

Obzor Ferganskoy Oblasti za 1899 God. Yeni Margelan: Fergana Bölgesi Matbaa İdaresi, 1901.

Obzor Ferganskoy Oblasti za 1900 God. Yeni Margelan: Fergana Bölgesi Matbaa İdaresi, 1901.

Obzor Zakaspiyskoy Oblasti za 1891 God. Ashabad: Türkistan 2. Askeri Matbaası, 1893.

Obzor Zakaspiyskoy Oblasti za 1900 God. Ashabad: Buhar Gazetesi Matbaası, 1902.

Obzor Zakaspiyskoy Oblasti za 1905 God. Ashabad: Buhar Gazetesi Matbaası, 1907.

Somuncuoğlu B. Tümen. *Türkistan'da Eğitim (1865-1917) ve Çarlık Rusya'sının Sosyo-Politik Açıdan Eğitime Yaklaşımı.* Basılmamış Doktora Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı 2006.

Statistiçeskiy Obzor Ferganskoy Oblasti za 1904 God. Yeni Margelan: Fergana Bölgesi Matbaa İdaresi, 1905.

Statistiçeskiy Obzor Ferganskoy Oblasti za 1906 God. Skobelev: Fergana Bölgesi Matbaa İdaresi, 1908.

Statistiçeskiy Obzor Ferganskoy Oblasti za 1910 God. Skobelev: Fergana Bölgesi Matbaa İdaresi, 1912.

Statistiçeskiy Obzor Ferganskoy Oblasti za 1913 God. Skobelev: Fergana Bölgesi Matbaa İdaresi, 1916.